

Opțiuni, metode, controverse

ISTORIA CULTURII LA O CONTINUĂ RĂSPÂNTIE (REFLECȚII MARGINALE)

Alexandru Zub

De unde o asemenea temă? De ce acum? Spre finele secolului trecut, care anunța și un final de mileniu, discuțiile cu privire la istoria și destinul culturii au cunoscut o amploare semnificativă nu numai pentru domeniul în cauză, dar și pentru așteptările slujitorilor săi în ajun de nou ciclu istoric. Dacă în alte domenii prognozele erau adesea catastrofale, ce se putea aștepta de la cultură? Să reținem aici, oricât de nesistematic, câteva elemente ale dezbaterii.

„*Cultura* e un concept supărător de divers în definiții“, remarca un istoric (Peter Burke) atent la soarta cuvintelor în timp, pentru a constata că „în secolul XIX, termenul a fost utilizat în general cu referire la artele vizuale, literatură, filozofie, științele naturii și muzică, exprimând o conștiință sporită a modurilor în care artele și științele sunt modelate de mediul lor social“¹. Sensul noțiunii de cultură s-a extins odată cu interesul celor preocupați de această dimensiune a istoriei, noțiunea însăși suferind remodelări menite a integra mai bine aspectele populare, atitudinile, basmele, festivalurile cu rost simbolic etc.², elemente pe care Ernst Cassirer avea să le pună atât de bine în evidență³. S-a pendulat mereu între elementele cantitative (școala britanică) și cele calitative (școala americană)⁴, pentru a se obține finalmente o extensie și mai largă, *cultura materială* stând alături de *poetica culturii*, *formele simbolice* etc. Istoria însăși li s-a părut unora, la un moment dat, că e reductibilă la cultură⁵ sau chiar la idei și mentalități, ca în ultima parte a secolului XX, ceea ce a făcut să se creadă că domeniul întreg evolua sub semnul ambiguității, că trebuie să vedem în categoriile mentale adevăratele structuri de adâncime⁶. Dimensiunea colectivă a fenomenului a avut și ea un moment privilegiat, dacă nu cumva îl mai are încă. Exegeții săi, cultivând interdisciplinaritatea, par însă mai dispuși acum să accepte ideea că abordările complementare și sintezele colective sunt norme de conduită în acest domeniu⁷.

Dosarul disputei privitoare la conceptele de *cultură* și *civilizație*, confundate de unii, disociate de alții ostentativ, numărând sute de interpretări, adesea destul de specioase, e practic inepuizabil. Opisul definițiilor și problemelor suscitade ar presupune un studiu foarte laborios. Ajunge să menționăm că francezii folosesc termenul de *civilisation* pentru fapte de cultură, pe când germanii numesc

Kultur fapte de civilizație. Nu lipsesc nici expresiile aporetice, precum aceea de „cultură materială”⁸, frecventă în textele marxizante, sau cea de „civilizație spirituală”, socotite de unii interșanjabile, de alții producătoare de confuzii⁹.

Disociind rapid, pe linia unei tradiții hermeneutice deja venerabile, înclinăm a defini cultura prin elemente ce țin de atitudini, acte, creații limitate la domeniul spiritului și al intelectului, cum a procedat, la noi, Ovidiu Drîmba în *Istoria culturii și civilizației*¹⁰, sinteză încă utilă ca sistematizare de fapte, bunuri de patrimoniu specific, semnificații etc. Termenii sunt complementari și reclamă un efort integrativ pe care istoricii l-au asumat îndeobște. Între „cultura materială” și „creația spirituală”, ambele având un spectru vast de componente, nu există frontiere netransgresabile, după cum nu există nici între structuri, mentalități, elemente simbolice, produse ale imaginarului etc., deși ele constituie domenii aparte de studiu, mai ales în ultima jumătate de secol¹¹. Permeabilitatea domeniilor conexe rămâne un bun câștigat, cel puțin acolo unde „teritoriul istoriei” e abordat cu deplina recunoaștere a nevoii de a coopera cu alte științe sociale¹².

Nici extensia „imperialistă”, nici retransșarea parcimonioasă, ultraspecializată, în secvențe cronotopice cât mai restrânse n-au pus discursul istoric la adăpost de îndoială, incertitudine, precaritate a concluziilor trase. El nu mai dispune de o teorie dominantă sau chiar unică, nici de un „centru” iradiant care să contamineze breasla risipită pe mapamond, precauțiile conceptuale și de metodă nu elimină dubiile născute din conștiința complexității inextricabile a realului¹³.

O asemenea remarcă, făcută spre finele secolului XX pe seama istoriei ca discurs, prin raportare la fenomenul postmodern, e cu atât mai demnă de interes când e vorba de istoria culturii, dat fiind dinamismul schimbărilor în acest domeniu și relativa „ostilitate” față de istorie în ansamblu a noii generații¹⁴. În lumea postindustrială, s-a spus deja, cultura de orice fel reclamă un discurs legitimant. Marea narațiune a ajuns să fie speculativă sau emancipantă, pierzând acea vigoare ce i-a asigurat cândva prestigiul¹⁵.

Nu e surprinzător că destui analiști așează epoca noastră sub semnul „ignoranței”, al „crizei epistemologice”, al „schimbării critice”, istoriografia însăși fiind estimată adesea cu asprime, chiar și din sânul breslei, aceasta fiind preocupată, legitim, să „controleze” cu utilaje proprii terenul și să asigure o anume coerență discursului său¹⁶.

Cultura a devenit un câmp problematic, a cărui extensie s-a produs concomitent pe orizontala conexiunii cu alte discipline și pe verticala diacronomiei revelatoare de sensuri, evoluții, tipologii etc. În ultimul timp, el a evoluat de la „istoria socială a culturii” spre „istoria culturală a societății”, sintagmă apărută cu fervoare de Roger Chartier¹⁷, pe linia unei tendințe demult manifeste la școala *Annales*. Cu noile studii, problemele se multiplică, orizontul interogator se extinde și mai mult. Relația dintre *cultură* și *subcultură*, de exemplu, i-a sugerat lui Peter Burke o suită de întrebări: „Cât de marcate sunt aceste granițe

culturale? Include oare o subcultură toate aspectele vieții membrilor ei sau numai o parte? Este relația dintre cultura principală și subcultură una complementară sau conflictuală? În secolul XVI, doi evrei, dintre care unul italian, aveau mai multe în comun decât doi italieni, dintre care unul era evreu? Sunt subculturile profesionale în genere mai puțin autonome decât subculturile etnice sau religioase? Câtă vreme poate subcultura unui grup de imigranți, cum ar fi protestanții francezi din Londra sau din Amsterdam în secolul XVII, să rămână autonomă? Putem face generalizări cu privire la procesul asimilării (sau *aculturației*) sau la cel al rezistenței față de asimilare?¹⁸

Asemenea interogații există în toate registrele domeniului și nu e de presupus că se vor diminua pe viitor. Provocările vin din orice direcție, silindu-i pe istoricii preocupați de sfera culturii să se adapteze rapid. Ei sunt mai dispuși să răspundă acum, după dialogul asumat sub cupola acelei *Maison des Sciences de l'Homme*, pe care Braudel a gândit-o spre a înlesni un asemenea dialog. Critica tradiției și tentativa continuă de a reconstrui definește conduita istoriografică, nu alta decât aceea pe care Ranke o ilustra cu un secol și jumătate în urmă¹⁹. Pe reconstrucția lumii istorice puneă nu demult accentul Rudolf Vierhaus, într-o polemică amicală cu Roger Chartier, primul valorizând tradițiile istorismului german, celălalt spectaculoasele oferte ale „analismului“ francez²⁰. „Lumea vieții“ este expresia-cheie în primul caz²¹, „retour au sujet“ în al doilea²². Ambii înțeleg să acorde interesului cognitiv, ca și metodei, un rol de seamă în discursul istorico-cultural, aflat de la un timp în certă primenire²³.

Cum să ne raportăm atunci la diagnozele prăpăstioase („temps d'incertitude“, „epistemological crisis“, „tournant critique“ etc.) puse de unii exegeți ai fenomenului cultural?²⁴ Interogația e numai retorică, fiindcă răspunsul oricărui profesionist al istoriei nu poate fi decât acela de a-și presta mai departe meseria cât mai serios și mai vigilent²⁵.

Riscul declinului, grație deprofesionalizării sau vreunui interes descalificant, pândește istoria culturii mai mult chiar decât alte sectoare ale istoriei²⁶. Edmund Husserl atrăgea atenția, fără să inoveze, că știința continuă să ignore „tocmai problemele cele mai arzătoare în epoca noastră nefericită pentru o omenire abandonată capriciilor destinului: sunt problemele ce vizează sensul ori lipsa de sens a întregii existențe umane“²⁷. Dar nu știința putea fi pusă în cauză, ci incultura care antrenează lipsa de judecată, iar dacă e vorba de cultură, nici ea nu ne edifică deplin asupra subiectivității noastre sau despre ceea ce A.N. Whitehead numea „sofismul concretului rău plasat“, înțelegând prin aceasta eroarea de a lua abstractul drept concret²⁸, atât de frecventă într-o lume bântuită de utopii. Înapoi la concret, e un îndemn pe care filozofii au motive să-l reitereze mereu²⁹, ca și savanții de felul lui J. Piaget³⁰, iar îndemnul rămâne valabil nu mai puțin pentru istoriografie. Concluzia, de sugestie kantiană, ar fi că întregul viu nu e reductibil la părțile sale și că se află în continuă devenire. La orice nivel am considera-o, viața înseamnă proces, autogenerare, *physis*, *natura naturans*³¹.

Dincolo de autonomie, plăcere, putere, subsistă problema sensului, cum sesiza mai demult Paul Ricoeur, spre a conchide că raționalitatea și absurditatea crescândă coexistă în lumea modernă, că oamenii tânjesc nu numai după dreptate sau iubire, ci deopotrivă după semnificație³². Excesul de abstractizare, curent în lumea noastră, nu e străin de dimensiunea pasională și implică adesea resentimentul, când operează reducții depreciative (Gabriel Marcel)³³. Dimensiunea umană e pusă mereu în pericol. Reînnoind avertismente mai vechi, analiști ai fenomenului contemporan constată că „noua ignoranță“ în care se complăce lumea antrenează „distrugerea culturii și prin urmare distrugerea umanului“³⁴. Conștiința acestui fapt poate fi premisa unui remediu, căci ne aflăm „în imensul posibil care este umanul“³⁵. Cultura, cu toată istoria ei, ar trebui să ajute la reconstrucția dimensiunii umane, la refacerea speranței, a acelei „paradigme pierdute“³⁶, a cărei nostalgie continuă să-i preocupe încă pe antropologi, filosofi, istorici etc.

Dacă în ansamblu „istoria este aceea care servește ca punct de plecare pentru orice căutare a inteligibilității“, în sensul că perspectiva ei, diacronia, rămâne de neocolit în orice domeniu, cum s-a remarcat deja³⁷, istoria culturii se definește ca un spațiu integrator pentru multe abordări legate de creația umană³⁸.

Istoricul devine tot mai conștient de faptul că „în spatele documentelor se află aspirații, frământări, scheme de gândire ce trebuiesc reconstituite“ când se dorește o înțelegere a trecutului. Dacă Lucien Febvre socotea la timpul său că „fără probleme nu avem istorie, ci narațiuni, compilații“, un confrate român a ținut să adauge mai târziu: „Nu punem întrebări profunde, nu obținem decât jocuri erudite sau fragmente de imagine“ (Al. Duțu)³⁹.

Asemenea constatări și reflecții pe seama istoriei culturii ar trebui să-i stimuleze pe slujitorii de acum ai domeniului să acorde maximă atenție atât orizontului teoretic al domeniului, cât și nevoii de a restitui, pe cât posibil sistematic, faptele, contextul, semnificațiile ce se degajă din ancheta întreprinsă. N-am făcut aici decât să identificăm câteva elemente pentru o discuție ce reclamă, evident, un alt cadru.

1 Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, trad., București, 1999, p. 141-142.

2 *Ibidem*, p. 142.

3 Ernst Cassirer, *Philosophie des formes symboliques*, I-III, Paris, 1923-1929.

4 Clifford Geertz, *Interpretations of Cultures*, 1973.

5 Cf. V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, București, 1920.

6 Peter Burke, *op. cit.*, p. 143.

7 Cf. Al. Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, 1982; *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, București, 1986.

8 Cf. Ovidiu Drîmba, *Istoria culturii și civilizației*, I, București, 1984, p. 5.

9 *Ibidem*, p. 5.

- 10 *Ibidem*, p. 6.
 11 Jacques Le Goff (ed.), *La nouvelle histoire*, Paris, 1978, p. 9.
 12 *Ibidem*, p. 15.
 13 Christoph Conrad/ Martina Kessel, *Geschichte ohne Zentrum*, in vol. *Geschichte schreiben in der Postmoderne, Beiträge zur aktuellen Diskussion*, hrg. von Chr. Conrad/ M. Kessel, Stuttgart, 1994, p. 9-36 (infra: *Gechichte schreiben*).
 14 Daniel Bell, *Kultur und Bewusstsein in der postindustriellen Gesellschaft*, in *Geschichte schreiben*, p. 58-70.
 15 Jean François Lyotard, *Die Delegitimierung*, in vol. *cit.*, p. 71-79.
 16 Roger Chartier, *Zeit der Zweifel. Zum Verständnis gegenwärtiger Geschichtsschreibung*, in vol. *cit.*, p. 83-97.
 17 P. Burke, *op. cit.*, p. 146.
 18 *Ibidem*, p. 149-150.
 19 Ernst Schulin, *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, Göttingen, 1979. Cf. și Jörn Rüsen, *Rekonstruktion von Vergangenheit. Grundzüge einer Historik II*, Göttingen, 1986.
 20 *Wege zu einer neuen Kulturgeschichte*. Mit Beiträgen von Rudolf Vierhaus und Roger Chartier, Göttingen, 1995.
 21 Rudolf Vierhaus, *Die Rekonstruktion historischer Lebenswelt. Probleme moderner Kulturgeschichtsschreibung*, in *Gechichte schreiben*, p. 5-28.
 22 Roger Chartier, *L'histoire culturelle entre „linguistic turn“ et „retour au sujet“*, *ibidem*, p. 31-58.
 23 *Kulturbegriff und Methode. Der stille Paradigmenwechsel in den Geisteswissenschaften*. Ein Passauer Ringvorlesung, hrg. von Klaus P. Hansen, Tübingen, 1993.
 24 Roger Chartier, *op. cit.*, p. 33.
 25 *Ibidem*, p. 58.
 26 Cf. idem, *Zeit der Zweifel. Zum Verständnis gegenwärtiger Geschichtsschreibung*, in vol. *Geschichte schreiben*, p. 83-97.
 27 Edmund Husserl, *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendentale*, trad., Paris, Gallimard, 1976, p. 10.
 28 Cf. Thomas De Koninck, *Noua ignorantă*, trad., Timișoara, 2001, p. 10.
 29 A.N. Whitehead, *Science and the modern world*, New York, 1925 (²1967).
 30 J. Piaget, *Înțelepciunea și iluziile filozofiei*, trad., București, 1970.
 31 Thomas De Koninck, *op. cit.*, p. 11.
 32 *Ibidem*, p. 13.
 33 *Ibidem*, p. 14.
 34 *Ibidem*.
 35 *Ibidem*, p. 15.
 36 Edgar Morin, *Le paradigme perdu*, Paris, 1973.
 37 J. Piaget, *Structuralismul*, trad., București, 1973, p. 124.
 38 Cf. Stephen Greenblatt, *Towards a poetics of culture*, in vol. *The new historicism*, ed. H.A. Veenser, New York/London, 1989, p. 1-14.
 39 Al. Duțu, *Istoria mentalităților și istoria „propriu-zisă“*, în *Sud-Estul și Contextul European*, III, 1995, p. 10.